

KDO CHODÍ ÚVOZEM MRTVÝCH?

DRSNÉ I NĚŽNÉ PŘÍBĚHY Z PODKRKONOŠÍ

Adam Kadmon

Adam Kadmon

KDO CHODÍ ÚVOZEM MRTVÝCH?

Drsné i něžné příběhy
z Podkrkonoší

VOLVOX GLOBATOR

Adam Kadmon

KDO CHODÍ ÚVOZEM MRTVÝCH?

Drsné i něžné příběhy z Podkrkonoší

Copyright © Adam Kadmon, 2015

Copyright © VOLVOX GLOBATOR, 2015

ISBN 978-80-7511-209-5

Vydalo nakladatelství & vydavatelství
VOLVOX GLOBATOR

Prvního pluku 7, 186 00 Praha 8

<http://www.volvox.cz>

celkově jako 1060. publikaci

Odpovědný redaktor Emanuel Ryšavý

Jazyková redakce Eliška Ryšavá

Korektura Bc. Lucie Pražáková

Jazykové poradenství Jorgen Christensson

Obálku s použitím kresby Andrey Hnízdové navrhl Antonín Novák

E-kniha pureHTML.cz

Vydání druhé, ve VOLVOX GLOBATOR první

Praha 2015

Adresa knihkupectví VOLVOX GLOBATOR:

Štítného 16, 130 00 Praha 3 – Žižkov

Autorské poděkování

všem, kdo se zúčastnili dialektologického a kulturně historického výzkumu v letech 2011 až 2013

Verunce za zázemí při práci na této knize
lidem z Evangelické farnosti v Úpici za zpřístupnění archivu a prostor
anonymnímu Jonášovi (jméno bylo změněno)
všem, kteří se jakkoliv podílejí na vzniku a distribuci této knihy
jedné osobě, která se rozhodla mne podpořit a zazpívat si v kostele

PŘEDMLUVA

Prastaré příběhy označujeme jako pověsti nebo legendy. A to jak ty mytické, tak ty zcela světské. Každý příběh totiž žije vlastním životem, a zvláště lidové zkazky mají život bohatý. A jak kolují od úst k ústům, nabírají na síle a rostou o nové prvky, nová poučení a jiné úhly pohledu. Stávají se z nich příběhy jiné nebo se různě dělí, spojují a mohutní. Zrovna jako příběh o krysaři z Hameln, který všichni dobře známe. Na počátku také stála jen nejasná zmínka v kronice, že před lety odloudil děti z města pestře oděný pištec. A dnes už známe legendu o krysaři, plnou morálního poučení i archetypálních charakterů. Proto svou knihu nazývám sbírkou legend, zkazek, které snad kdysi měly reálný základ, ale lidovou i umělou tvořivostí vyrostly v příběhy poučné a plné psychologických významů.

Nesnadný úkol převyprávět regionální pověsti a lokální historii do podoby přístupné dnešnímu čtenáři jsem si zvolil především pro lásku k podkrkonošskému kraji a pro jeho kulturní unika. K těm patří hlavně zpracování kamene, a to už od nejstarších dob. Generace a generace řemeslníků z Podkrkonoší se vystřídaly na stavbách v Českém království, i dávno před sochařskou školou, kterou císař pán založil v Hořicích před více než sto lety. Na pracích uměleckých i stavebních se tu vystřídali největší mistři i nejposlednější sousedští knechti. Kameníci, neboli šutráci, vytvořili svou vlastní lidovou kulturu s tradicemi, kroji, pokrmy a vším, co si může návštěvník Podkrkonoší představit pod pojmem kolorit. A na cokoliv v souvislosti s kamenem a těžbou pomyslíte, to tu mají, a měli to tady už ve starověku. Kvalitní pískovec na stavbu, rudy pro výrobu nástrojů, drahé kovy, dokonce uhlí a nakonec i to drahé kamení, které se v Podkrkonoší válí na polích. A se vším je spojena tradice. S pískovcem tradice lomařů a kameníků, s rudami zas tradice horní a havířská. S výskytem drahokamů dokonce praxe kamenářská a brusičská. Na relativně malé ploše tak vzniká jedinečný genius loci.

A snad s každým kamenem se v Podkrkonoší pojí příběh. Ať už je to

ten pohádkový plný skřítků, čertů, vodníků a princezen, nebo ten docela lidský, o Frantovi z Papírenský, co skočil do lisu kvůli ženský.

Měl jsem možnost dlouho pozorovat místní kraj a nasbírat velké množství materiálu. Tolik příběhů z tolika koutů, že jsem musel vybírat jen ty nejzajímavější, abych čtenáře neutopil ve faktech lokální historie. Ono totiž sbírat příběhy, to se musí člověk hodně seznamovat, zvláště se staršími lidmi, a dlouho poslouchat, co vyprávějí. A že se toho napovídá habaděj. Ovšem právě kamenická tradice je tak bohatá a podnes živá, že mi přišlo až líto všechny střípky vynechat a za zmínku mi stojí alespoň starý, dnes už mrtvý zvyk zvaný „kamenický olej“.

Slyšel jsem to od starého lomaře Kalaše, co celý život štípal na Boháňském lomu kámen, až ho to prohnulo do pravého úhlu. Belhal se o hůlce ze samoty do vzdálené hospůdky a všechno jeho chování vypovídalo o nezlomné vůli. Často seděl v hospodě sám, a když mohl, rád se rozvykládal o starých časech, kdy ještě v lomařině všechno dělali ručně, palicemi a klíny rvali kámen v mohutných blocích, které potom zase ručně opracovávali na schodiště, na sloupky a na ostění, jak si kdo přál. Tehdy bylo ještě řemeslo velká dřina a bylo zapotřebí ulehčit si práci všemi možnými způsoby. Proto se kámen všelijak políval, nástroje se notně brousily, a vůbec se dělala spousta triků, jak si tu nelidskou otročinu ulehčit. V rámci jednoho takového triku se dělal právě ten „kamenický olej“. Do kýblu, ve kterém bylo náradí, se nalil rum, aby byly břity nástrojů potažené lihem a jemně se po kameni táhly. A tenhle rum plný písku, železa a mastnoty se na konci směny pil. Pro nováčky to bylo zasvěcení, a pomazání jak v kostele u birmování, proto se říkalo „olej“.

Takových zajímavostí a rurálních roztomilostí se mi podařilo zaznamenat velmi mnoho. Rozhodl jsem se soustředit především na to, abych představil kraj a jeho tradice. Proto jsem si z Podkrkonoší vybíral, a snad mi všichni lokální patrioti odpustí, že jsem zrovna jejich pozoruhodnost vynechal a dal třeba přednost jiné. Knihu jsem poskládal jako místopis atraktivit tohoto krásného kraje, protože stojí za to vidět ho celý, od jeho nejzazších počátků za Hradcem Králové, až po jeho konec kdesi u vrchního Labe, kde začínají skutečné hory.

Inspirací a průvodci mi přitom byli nejen sochaři a architekti, kteří zde zanechali své dílo (otec a syn Dietzenenhoferové, Braun, Brokoff, Myslbek, Kocián, Šaloun, Wagner, Zívř) ale i spisovatelé, kteří se v našem kraji narodili a kteří dosáhli věhlasu at' už celonárodního (Erben, Hanka, Rais) nebo světového (bratři Čapkové, Eduard Štorch). A tak jim i čtenářům teď d'skládám do rukou sbírku legend, aby jako kytice důstojně ozdobila českou kulturní tradici.

POSTRACH HORNÍ ÚPY

(Úpice, Vízmburk)

Bývaly doby, kdy v lesích a skalách Podkrkonoší nebylo vůbec bezpečno. V Jestřebích horách a severněji řádili bandité a loupeživé tlupy, přestože na mocném a pevném hradě Vízmburku byla sice nevelká, ale tvrdá hradní posádka. Nemohli zabránit zboji a paličství v drobných roztroušených osadách v okolí, a nakonec ani vpádu loupeživých tlup ze sousedních Němec. Posádka bez rozkazu nevystřkovala nos z hradu a zboj i pálení bujely.

Hrozný černovousý lump přezdívaný Postrach rozséval zkázu po chudých vískách dnešního Trutnovska, i v řadách ostatních banditů. Co mohl ukrást, ukradl, co nemohl ukrást, znásilnil, co nemohl znásilnit, zabil, a co nemohl zabít, to zapálil. Jeho tlupa hrdlořezů se neštítla ničeho, plenili a každému rozkazovali, i Boha zapírali, kostely vylupovali, vzdělaného mnicha poustevníka dokonce mučili. Nakonec se prali i mezi sebou, neznajíce ani morálky ani milosrdenství. Kolem Postracha se verbovali ti nejhorší z místních hrubců.

Při jednom ze svých výjezdů narazila banda lumpů na knížecího vyslance. Na rozkaz Oldřicha, knížete Čechů, projížděl kraj a zjišťoval, nakolik je zde bezpečno, aby tu mohli knížecí poddaní zbudovat vojenskou stezku strážící přechod přes hory, po které by mohly vízmburské voje snadno postupovat na vzdor všemu zboji i na vzdor Němcům.

Setkání trvalo jen krátce. Vrahové se po nastrojeném vyslanci okamžitě vrhli. Ten se dal na svém vraníkově na úprk, protože hned poznal, kolik uhodilo. Jenže už bylo políčeno. Po pár chvilkách bylo po všem. Dostihli ho, koně chytli za uzdu a knížecího posla srazili k zemi. Ani se nebránil, doufaje, že tak bude ušetřen. Když poznal, že zřejmě nebude, vyděsil se. Celý zbledl a jal se zaříkávat jménem i prstenem

knížecím, když to nepomáhalo, jménem Kristovým. Toho slova však nikdo nevyslyšel, a tak se začal vyprošovat ve jménu zlata, a více zlata, když lapkové ušetří jeho život. Banda chamtivců už by se nechala zlákat, avšak Postrach na slova nedbal. Vrhнул se na nebožáka a bil a bil a tak se přitom chechtal, až z okolí divá zvěř ve strachu prchala.

Když Postrach dobil svoji oběť, začal ji obírat. Všichni lumpové byli strnulí z krutosti svého pána a tak uhranutí snadnou kořistí, že si ani nevšimli mladého pastevečka, co si byl k lesu odlehčit. Když pasáček viděl, jaký osud vzal ten nevinný člověk a jaký osud by jistě stihl jeho, kdyby se o něm lupiči dozvěděli, pelášil pryč jako zajíc.

Všecek udýchán doběhl pasáček do nejbližší vísky a všechno pověděl starším. Dědci všechno trpělivě vyslechli a pak se zachmuřili. Okrádat sedláky a vypalovat vsi, to volá do nebe, zvláště když Slovan Slovanu, bratr bratru tak činí z nenávisti. Kníže to snad může přehlížet, dokud má plné ruce práce jinde. Avšak zabít tak nemilosrdně jeho legáta, posla a zástupce, to jistě nezůstane bez odpovědi. Chystá se na časy válečné. A ty nikdy nejsou dobré pro sedláky.

Taky že ano. Kníže Oldřich se nefalšovaně rozzuřil a pověřil leníka Albrechta soudní i výkonnou mocí. Rychle byla zorganizována trestná výprava na sever. Albrecht zburcoval své many a s velkou slávou vjel do kraje podle Úpy a ubytoval se v jediném solidnějším hradě. Pak dal pochytat všechny dospělé muže z místních osad, co se ještě drželi na nohou, a nahnal je do svého voje. Hned nato zkonfiskoval to málo, co zbylo z jídla a bohatství těch bezejmenných vesnic.

Staří sedláci říkali, že vlky z lesů žene hlad, a právě tohle udělalo z Postracha lupiče. Jenže sedláky nikdo nikdy neposlouchá, a tak se knížecí družina dala čile do díla a začala se harcovat po horských stezkách. Když se banda vrahů neukázala sama, začal Albrecht na radu jednoho ze svých jezdců prozkoumávat terén a zjišťovat možné úkryty Postrachovy bandy.

Byl to zvláštní muž, ten jezdec, jmenoval se Odřej Úpivíc a byl to zkušený rytíř, v žáru bitvy kovaný. Projevoval velký taktický talent a vojsko si ho vážilo jako dobrého velitele. Nebyl hloupý ani namyšlený a

upřímně toužil věrně sloužit knížeti Čechů i svému pánu Albrechtovi. Na jeho radu tedy knížecí družina zajistila všechny rozvaliny a černé lesíky, hnízda zločinců a divokých lidí. Pobili pár odbojných lapků, až našli, co hledali. Skalní soutěsku, ve které sídlil lump nejhorší.

Protože lupiči byli zalezlí v děrách a k bitvě se neměli, Albrecht dal rozkaz Postracha z jeho doupěte vykourit. Zapálili u strže smolné věnce a živili oheň lesním dřevem, až bylo Postrachovi v jeho skalní díře horko a dusno. Neslavný byl věru konec toho obávaného vraha, neboť jeho tlupa se raději zbaběle rozprchla, než aby došlo k řezi s vojskem. Když tam knížecí družina vtrhla, změnili se v baby, zahodili zbraně a na útěku umírali jako lišky. On sám, mocný Postrach, pak byl bez boje honěn po lesích jak lovná zvěř a jako to hovado byl chycen a spoután do kozelce. Svíjel se a řval, Boha proklínal. Albrechtova družina do něj dlouho rýpala kopími a meči, krev stříkala a kosti skřípaly. A Postrach řval a řval, už ne dávným opojením mocí, ale bolestí řval, křičel a prosil, úpěl a plakal, zaklínal se, proklínal se, všechny svaté volal, po knížeti plival i o milost prosil, než ho nakonec sekyrou setnuli. Hlava byla nabodnuta na kopí a pro výstrahu vystavena na rozcestí, tam co se vinou stezky ke třem pustým vískám.

Kníže Oldřich, spokojen s výkonem, odměnil věrného rytíře Albrechta privilegií založit město Trutnov. Jeho muži pak dostali každý privilej vzít si území podle svého uvážení a založit ves či pevnůstku, jak bylo tehdy zvykem. Za doby trutnovského manství se v Jestřebích horách dělila půda, zakládaly se hrady a hrádky, ale i dvorce, týny, brody, mosty, pole a vesnice. I Ondřej Úpivíc si mohl vybrat, a vybral si půdu velmi důležitou. Nejen s brodem přes řeku, ale i blízko hranic s nepřáteli, aby mohl věrnou službou chránit svoji zem. A na rozcestí, kde zetlela Postrachova hlava, spojil tři osady v jedno městečko. A na památku svoji, i na památku Postrachova mučení a snad i v úctě ke svým praotcům, kteří pojmenovali řeku, která úpí, dal městu jméno Úpice.

(Volně přepsáno z místní pověsti. Název Úpice pravděpodobně souvisí s

názvem řeky Úpy, tedy řeky, která úpí. Možná souvislost s osobností Ondřeje Úpivíce není vyloučená, ovšem i jeho jméno pravděpodobně pochází od řeky Úpy. Období trutnovského manství ve skutečnosti spadá do vrcholného středověku, do doby vlády dynastie Jagellonců. Osídlení Úpice je o tři století starší a souvisí s výhodnou strategickou pozicí chráněnou dvěma řekami.)

POLESÍ NA KARBANCE

(Jestřebí Hory, Karbanka)

Od kopce Kvíčaly směrem na ves Suchovršice se táhne les zvaný Karbanka. Pojí se k němu různé příběhy, probíhal tu odboj proti císaři a traduje se, jak zde kdysi nebojácné děvčátko přišlo ke štěstí.

Býval tu myslivec Vavro, lesník jako řemen. Samý sval a šlacha, uniforma mu pěkně sekla a děvčata se za ním otáčela. Pokud ho tedy někdy viděla. Vyrůstal totiž odmalinka v lese jak ten květ a neznal světské radosti. Jako mladík sedával po mýtinách, pil jiskrnou vodu zdejších pramenů a za jediné zlato považoval sluneční zář v podzimním listí. Běhal za zvěří, zpíval si s ptáky a pozoroval v tůních mlčenlivé ryby. Často jen tak zadumaně seděl a pozoroval motýla, který se mu usadil na dlani. V zimě pak otřásal sníh z malých boučeků, aby jim nebylo zima, a vůbec v lese spíš žil, než aby se o něj staral.

Nastal den, kdy ho jeho drahá vychovatelka opustila. Stará myslivcová odešla unavena na onen svět a jemu zůstala povinnost pečovat o les. Vavro se musel postarat sám a brzo zjistil, že srnky mlíčko nedojí a z borůvek už nemůže být živ tak jako dřív, a že do vesnice, kde jsou lidé, je tak blízko. Chodil nejdřív jen pro vejce a pro smetanu, pak pro chleba, až nakonec chodil s borůvkami den co den měnit tu za tvaroh, tu za ovčí kůži. A pak do vsi přicházel i jen tak, na čumendu a popovídat mezi lidi.

Jejich společnost mu byla milá, a protože nejlépe je ve společnosti, když je veselo, brzo našel zálibu v hospodě. Po práci je v hospodě zábava. A u zábavy se pije. Jenže Vavro pil až příliš. Chodil do hospody i místo práce. Už nechodil za zábavou, ale za sklenicí. Civěl do piva a nebavil se. Jen pil.

Sešel se rok s rokem, a z hospodské zábavy zbyl Vavrovi jen chlast a karban. Ještě tak ta falešná šlapajda. Karbanil a v kostky hrál, i když

osud mu spíše v lásce přál. Tolik děvčat by po něm bylo jako divých, ale on raději šust listu, třesk kostek a mdloby z piva a křeče z kořalky. A když to na něj přišlo, protože byl chlap, zaplatil Majdě šlapajdě kořalku a tejden ho to nemrzelo. Dávno už nechodil do hospody mezi lidi, o lidi se nezajímal.

Sešel se i Vavro se svým mládím. To mu dalo vale a odlétlo do nenávratna. Vavro už nebyl statný švihák, jen starý opuchlý opilec a karbaník. Jeho les pustl a místo zvěře v něm bylo potkat leda vlka.

A Vavro sedí v hospodě, zadek mu kyne, huba hluchne, hlava prázdná a stále častěji si k jeho stolu sedá obecní čert. A on už ho ani neodhání, pije s ním. A jednou se i v karban dá s tím čertem. Na tu partičku už neměl, co by vsadil, a duši se mu dávat nechtělo. Tolik rozumu ještě pobral.

„Co bych ti dal, satanáš? Nic nemám! Snad jen ten les, co mi po mámě zbyl.“

Démon se zatvářil spokojeně a svolil. Vavrovi se zdálo divné, že proti lesu vsadil dva zlaté pruty. Dvacet korců na prut jako ruka. Rozdaly se karty, zahlásil sedmu, list mu nešel, a od té doby Vavra nikdo neviděl. Jen já vím, že ho čert obehrál a s chechotem mu prozradil, že kdo prohrál živobytí, zaprodal i duši. Pak čert Vavra odnesl s sebou, i když nebohý lesník řval, že je to podvod, a dovolával se spravedlnosti.

Spravedlnost však má své vlastní cesty. Zatímco Vavrova duše trpí v pekle, les nerušeně roste. I kraj se vzdmáhá a přes les vede nejedna cesta. Místní tu však neradi chodí, neboť je často vyleká zasněný krásný mládenec, který zvláště v podzimku sedává na palouku. Nikoho nestraší, nikoho neděsí, jen velkýma tmavýma, smutnýma očima hledí na stromky a na lidi. Babky jsou z toho nervózní, lesníci se ho bojí a říkají, že se tváří tak nějak divně.

Tak to říkávali, dokud jednou zjevení nezastoupila cestu Majka ze Suchého vršku. Chodila sem na borůvky a na maliny a dobře věděla, co se o strašidle povídá. Že je to Vavro, který nedošel klidu. Kdekteřá bába odtamtud s pískotem utekla, když se mladík zjevil. I myslivci se

mu vyhýbali, aby je snad neuřknul.

Ale tahle malá, nebojácná, svěhlavá holka se před něj postavila a povídá: „Heleď se, duchu, já se tě ale vůbec nebojím!“

Zjevení však nechápe, žije ve svém vlastním čase, kdy byl ještě Vavro chlapec a jeho matka žila. Blekotá jen útržky vět a malou holku jenom mate.

A tak ona třikrát dupne a povídá: „Přestaň blábolit a mluv, co tě vysvobodí. Já to náhodou vim z prabábiny pohádky, že ducha vždycky něco vysvobodí.“

Mladík se sice odmlčel, ale pak nanovo spustil příběh z časů, kdy byl ještě živ v lese jako kvítek. A jak zjevení dál vedlo svou, Majka se s výskotem rozesmála a z útržků vět začala skládat mozaiku jako malý četník.

Když si Majka všechno ujasnila, přinutila zjevení, aby svatosvatě přísahalo, že se po smrti mamičky nedotkne sklenky, karet ani kostek. A že si dá pozor, aby vedl čestný a řádný život a aby se o les staral líp než předtím. Zjevení to přísahalo a s poděkováním na rtech se rozplynulo. Byla to totiž přísaha, kterou Vavro mamičce nestihl složit a která mu tenkrát chyběla ke štěstí. Vyřkl ji až teď před nebojácným a svěhlavým děvčetem.

Dostal se pak ale myslivec z pekla? Snad postačí, když řeknu, že deset let nato přibyl do vsi císařský myslivec Vavro z Horních Uher. Prý nalezenec, švihák a sekáč v padnoucí uniformě, který byl jako svatý do hospody, zato jako ďábel za děvčátky. A po roce ho svěhlavá Majka dostala do chomoutu, že mu nedala věneček před svatbou jako jiné a hezky zkrátka ho kočírovala. Milovala ho ale vroucně, a on ji držel za světici. Prožili spolu plodný život v hájovně na Karbance.

(Lidová báchorka o vzniku netradičního názvu horského polesí, etymologie názvu zřejmě skutečně souvisí s karetní hrou. Ve zdejších lesích se pravděpodobně odehrával odboj, ztvárněný v Jiráskově díle

Skaláci. Hájenka v této části lesa pravděpodobně nikdy nebyla.)